

СТАНОВИЩЕ

за: дисертационния труд на Еожени Сакъз „ПОЛИТИЧЕСКИ И ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ И РЕПУБЛИКА АРМЕНИЯ 1918 – 1925 г. (по документи, съхранени в българските архиви и арменската преса)“, представен за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“ в професионално направление 2.1. Филология, научна специалност „Литератури на Европа, Америка, Африка и Австралия (Арменско обществознание)“

от: проф. д-р Иво Панов, катедра „Класически Изток“ при ФКНФ на СУ „Св. Климент Охридски“

Представеният труд съдържа „Увод“ (с. 5 – 11), „Обзор на литературата и източниците“ (с. 12 – 27), Глава първа „Българо-арменските исторически връзки XVII – началото на XX“ (с. 28 – 49), Глава втора „Армения през периода на Османско и Иранско владичество до разпада на Руската империя“ (с. 50 – 113), Глава трета „Политически и дипломатически отношения между България и Армения /1918 – 1925 г./, (с. 114 – 208), Заключение (с. 209 – 213), „Приносни моменти“ (с. 214 – 215), Приложения – 16 броя (с. 216 – 238), Библиография (с. 239 – 250), разделена на четири части – „Извори“ (на български, на руски и на арменски език), „Периодични издания“, „Специализирана литература“ (на български, руски, английски, френски и арменски език) и „Електронни източници“ – 8 броя. В раздела „Библиография“ влизат общо 148 заглавия на 5 езика. Допълнително от Централния държавен архив, Държавния архив Варна и Исторически архив на НБКМ са взети и обработени 11 бр. архивни фонда, включващи над 30 описа.

Нарочно акцентирам върху бройката на обработените заглавия и архивни фондове, тъй като те залягат в естеството на представената разработка. Защото, ако заглавието на изследването насочва най-вече към историко-политологическа проблематика, то издирването и обработката на подобен обем научна литература и документация откроява същностната филологическа страна на труда. Обемът на обработените заглавия и архивни документи говори също така и за положения огромен труд, продължил навярно

десетилетие, ако не и повече. А това е доказателство за сериозността и упоритостта, с които е работила Еожени Сакъз при разработването на избраната тема.

Коментар по съдържанието на представената дисертация

Прави силно впечатление интердисциплинарният характер на изследването на Еожени Сакъз. В него са застъпени отрасли на познанието като филология, архивистика, история, дипломация, обществознание, културология, социология, международно право... Всички тези научни области са доказателство за широкомащабността и дълбочинността на изследването. И говорят за строгия подход на докторантката към собствения ѝ труд.

В Увода авторката представя на вниманието целта на труда, а именно българско-арменските политически и дипломатически отношения на определен етап от съществуването на двете държави, целите и задачите на изследването, обекта и предмета на проучването, като и приложените методи и подходи. Уводът завършва с частта „Актуалност на темата“. Тук, крайно сбито, но убедително, Еожени Сакъз излага четири акцента, обосноваващи актуалността на темата.

В частта „Обзор на литературата и източниците“ докторантката обособява няколко раздела. В първия от тях „Научни изследвания по въпросите на българо-арменските връзки“ Е. Сакъз посочва 12 автори, писали монографии по темата на български и на арменски език. Освен това Еожени Сакъз дава и характеристика на тези трудове, а следователно и своята оценка за тях. Във втори раздел „Арменският периодичен печат в България“ е осъществен детайлен обзор на появата на арменски вестници и списания у нас, както и на първата арменска печатница в България. Много силно впечатление прави редакционната статия на тази печатница, публикувана в първия брой на вестник „Надежда“. В нея арменската общност благодари на българското правителство за оказваната съпричастност. Еожени Сакъз не пропуска да засегне и тематичното разнообразие на арменския периодичен печат в България, включващо литературна, научна, обществено-политическа, културно-образователна, хумористична, спортна и детска тематика. Впечатляваща е бройката на арменските периодични издания, излизали след Освобождението у нас до 1944 г. – общо 72 бр. В трети раздел „Архивни материали и дипломатически документи“ се представят посочените вече архивни единици.

Съзнателно обръщам внимание на тази част, за да подчертая огромния труд, положен от Еожени Сакъз, и неговия разностранен характер.

Глава първа „Българо-арменските исторически връзки XVII – началото на XX“ обхваща период от почти 400 години, но е с по-скромен обем от останалите две глави. Защото това е своеобразна въвеждаща част в изследването. Макар че докторантката не се ограничава единствено в рамките на тези четири века. Нейното проучване добива всеобхватност поради обстоятелството, че то започва още от V век, когато са първите сведения за заселване на арменци на Балканския полуостров. Проследяват се няколко насилствени заселвания на арменци от византийски императори в периода VI – XII век, в това число и в България. Но през вековете има и доброволни преселвания на арменци в България, прокудени от злощастните събитията в родните им земи. Още по-интензивно е заселването на арменци у нас през османския период. И както заключава Еожени Сакъз „Тези общности, изградили църкви, училища и благотворителни дружества, създават основата за активната дипломатическа роля на арменската диаспора в България през XX век“ (с. 26). Главата продължава с частта „Българо-арменските контакти през Възраждането. Дейността на арменските печатари“. В нея основен извод, който прави докторантката е, че съществена роля за формирането на българската книжовност имат и арменските печатари в Цариград и Виена, които в тясно взаимодействие с нашите възрожденци публикуват български учебници, книги и периодични издания. Тук докторантският труд има принос с издирването на имената на арменски печатари, допринесли за българската просветителска кауза. Но Еожени Сакъз не се ограничава само с това. Тя установява и кои от нашите възрожденци са работили най-активно с арменската напредничава диаспора. Сред тях са имената на интелектуалци и просветители като Неофит Рилски, Найден Геров, Иван Богоров, Драган Цанков, Петко Рачов Славейков, Начо Ямболов, Иван Ямболов, Христо Бъчваров и Илия Блъсков. Главата завършва с частта „Арменска помощ и съпричастност в българската освободителна борба“, в която докторантката установява арменците с най-голям принос за българското национално-освободително движение. Текстът на дисертацията става още по-динамичен с няколкото, малко известни на българската общност, случки при подготовката на Априлското въстание от 1876 година. В тях арменци смело застават зад каузата на революционното движение, въпреки опасността

за живота им и на техните семейства. Арменската общност участва активно и по време на руско-турската война, сражавайки се по фронтовете на Балканите и Кавказ. Докторантката слага особен акцент на разочарованието на българи и арменци от решенията на Берлинския конгрес, подтикнал ги към още по-решително сближаване за борба срещу общия враг – Османската империя. Връх на емпатията на арменския народ с борбите на българите бележи времето на Първата балканска война (1912 – 1913 г.), когато в редиците на нашата армия се включва нарочно организиран доброволчески арменски отряд, сражавал се рамо до рамо с българите.

Глава втора „Армения през периода на османско и иранско владичество до разпада на Руската империя“ разглежда положението на кавказката страна, която според договора от Зухаб (16. 05. 1639 г.) е поделена между Османската империя и Сефевидски Иран. Излагат се причините, довели до този погром над страната, както и последвалите политически, икономически и социални последици за нея. Дава се обяснение и за обстоятелствата, довели до завладяването на земите на източна Армения от Русия през XIX век. Главата има важно значение за осветляване на картината на междудържавните отношения по онова време. В нея се посочва ролята на съседите на Армения – Османска Турция, Сефевидски Иран и Царска Русия за разпокъсването на държавата. Отбелязва се присъствието на „големите“ Австрия, Франция и Великобритания на световната арена. И на този фон се проследява несекващата борба за национална идентичност и свобода на арменския народ, както и налагането на международната сцена на важното понятие „Арменски въпрос“. Разглежда се неговата същност и опитите за неговото разрешаване. Авторката се спира на различните трактовки на Арменския въпрос, с някои не е съгласна, други частично приема, което демонстрира отдавна изградено личностно мнение и критически поглед върху действителни събития. И го формулира точно и категорично: „Така същността на Арменския въпрос може да се обобщи като сложен комплекс от политически, исторически и социални проблеми, свързани с националния стремеж на арменския народ към възстановяване на суверенна държавност на своята историческа територия.“ Белег за социално-политическата характеристика на времето, много точно доловен от Еожени Сакъз, е създаването на арменски политически партии и федерации. Авторката в детайли излага тяхната идеологическа основа и техните цели, подробно разглежда обществено-политическата им дейност.

Голяма част от главата е посветена на Геноцида на арменския народ, за който Еожени Сакъз говори с конкретен доказателствен материал, но и с нескрита болка. В резултат на този геноцид демографския облик в Близкия изток е променен драстично, за арменците това е един от най-черните периоди в историята им.

Глава трета „Политически и дипломатически отношения между България и Армения (1918 – 1925 г.) е същинската част на изследването, макар че без първите две глави в нея ни би могло да се развие пълноценно избраната тема. Това е преломен период, през който е провъзгласена първата Арменска република. Арменският и българският народи засилват процеса на съзидане на своята държавност, търсят утвърждаването ѝ на международната сцена, борят се за формиране на националната си идентичност. На този фон връзките между двата народа видимо укрепват както на обществено ниво, така и на политическо. Докторантката разглежда поредицата от международни договори, които легитимират Арменската република, но и силно стесняват нейната територия и ограничават суверенитета ѝ. Спира вниманието си и първите дипломатически контакти и размяна на писма между двете страни, които стъпки ще доведат до учредяването на Генерално консулство на Армения в Царство България. Силно впечатление прави и засекретената кореспонденция, до която е намерила достъп Еожени Сакъз, между висши български държавни служители, отнасяща се до нарастващото напрежение между арменци, турци и германци в Кавказ. Или както заключава докторантката: „Докладът ясно разкрива многопластовата природа на българската дипломатическа ангажираност по арменския въпрос и комплексната картина на международните отношения в региона“ (с. 135). Прави впечатление, че Еожени Сакъз е много добре ориентирана в дипломатическите отношения между държавите, имащи отношение към съдбата на Армения, акуратно ги анализира и придружава с правдиви изводи.

В Заключението докторантката обобщава изложените тези в труда си и потвърждава направените до този момент изводи.

На практика настоящото изследване е сага с подчертано научна стойност за пътя на два близки по съдба народа, угнетявани в продължение на 500 години, но намерили начин да отвоюват независимостта си и да потърсят сближаване помежду си, за да утвърдят идентичността и държавността си. Учудване буди единствено фактът, че в

дисертационния труд не е споменато стихотворението на Яворов „Арменци“! А то е най-категоричното доказателство за дълбоката състрадателност на българите към сродния по съдба изстрадал арменски народ!

Избраната тема е изключително актуална, защото за първи път у нас се развива толкова подробно и повдига завесата над малко познати ни архивни документи и междудържавни ходове зад сцената.

Приложенията са много полезни и са от полза да изследването.

Езикът на автора е богат, образен и ясен. Научният и понятийният апарат са на много високо ниво.

В изследването няма следи от некоректно използване на чужди научни трудове и изследвания.

С оглед на гореизложеното убедено смятам, че така представеният дисертационен труд „ПОЛИТИЧЕСКИ И ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ И РЕПУБЛИКА АРМЕНИЯ 1918 – 1925 г. (по документи, съхранени в българските архиви и арменската преса)“ притежава всички достойнства на едно сериозно научно изследване, поради което и препоръчвам на уважаемото Научно жури да присъди на Еожени Сакъз образователната и научна степен „Доктор“!

Също така предлагам на вниманието на уважаемото Научно жури да приеме проект за решение дисертационният труд на Еожени Сакъз да бъде издаден в самостоятелно книжно тяло. В случай че предложението бъде прието, препоръчвам преди печат да се направят следните промени и корекции:

Първо: Навсякъде в дисертацията да се промени от „Българо-арменските...“ на „Българско-арменските...“, както е прието в българския книжовен език!

Второ: Да се сведе до минимум употребата на „се явява“, защото е русизъм, макар да е добил гражданственост у нас! Българският еквивалент е просто „е“.

Трето: Да се прецизира употребата на малки и големи тирета! На много места употребата им е погрешна!

Четвърто: Името на династията на Сафавидите може и да се изпише по този начин, но може и по този: Сефевиди, но не Сафевиди!

Проф. д-р Иво Панов

18. 08. 2025 г.